

Društveno značenje moći*

Niklas Luhmann

Društvo je nužna sistemska referencija simbolički generaliziranih komunikacijskih medija: oni dakle i po tome sličje jeziku. Odnose se na probleme od općedruštvenog značenja, regulirajući konstelacije koje su svagda i svagdje moguće u društvu. Ne mogu se ograničiti ni izolirati unutar parcijalnih sistema, otprilike u smislu da je istina važna isključivo u znanosti ili moć isključivo u politici. Neke se konstelacije, koje su povezane s dvostruko kontingentnom selektivnošću, ne mogu eliminirati s horizonta mogućnosti ljudske interakcije. Gdje god ljudi međusobno komuniciraju ili čak samo imaju u vidu mogućnost komuniciranja, postoji vjerojatnost prenošenja selekcije u ovom ili onom obliku. (Suprotna pretpostavka bila bi dobra sociološka definicija entropije.) Gdje god ljudi međusobno komuniciraju postoji vjerojatnost da će se orijentirati prema mogućnostima uzajamnog oštećenja i da će na taj način utjecati jedni na druge. Moć je, u svijetu života utemeljeni, univerzalni jezik društvene egzistencije. Svi su komunikacijski mediji, ukoliko se uopće izdvajaju, na taj način općedruštvene ustanove; istina, kao i novac i ljubav, u tom su smislu sveprisutni, a participiranje u njima, u pozitivnom ili negativnom smislu, egzistencijalna je nužnost. Evolutivne promjene takvih kodova pogađaju stoga uvijek istovremeno sretne i nesretne — one koji mogu voljeti i one kojima novi simboli kazuju da ne mogu voljeti; one koji imaju vlasništvo i novac i one koji to nemaju. Promjene kodova mogu doduše u stanovitom opsegu dovesti do nove raspodjele šansi, ali »unutrašnja logika« kodova, neproizvoljnost njihova rasporeda simbola, najčešće sprečava da inovacije dovedu do radikalnih preraspodjela. Svi nevlasnici nikad ne mogu postati vlasnici, jer bi to značilo da svatko ima sve, dakle nitko ništa. Struktura svih medijskih

* Napomena prevodioca: Ovaj tekst osmo je poglavlje knjige *Macht* Niklasa Luhmanna. Prijevod središnjeg poglavlja te knjige, pod naslovom »Kod-funkcije«, objavljen je u *Političkoj misli*, br. 1—2/1980. Tom je prilikom greškom izostao

popis citirane literature, što je sada nadoknađeno. Uzgred valja napomenuti da je poglavlje »Organizirana moć« iz iste Luhmannove knjige objavljeno u prijevodu Franje Zenka u časopisu *Naše teme*, br. 6/1979.

kodova čini »revolucije« nemogućima.¹ Ona individualizira i operacionalizira sve procese kretanja. Kodovi su katalizatori historijskih, autosupstitutivnih poredaka. Oni su i u tom smislu elementi oblikovanja društvenog sistema.

Te tvrdnje tiču se i odnosa između svijeta života i tehnike, pa ćemo ih ovdje razraditi s tog gledišta. Pod pretpostavkom univerzalnosti svijeta života i društva problemom postaje izdvajanje, porast i funkcionalna specifikacija moći. To izdvajanje zahtijeva razvitak novih političkih sistematskih referencija koje su specijalizirane za tvorbu moći i ophođenje s njom — u kasnoarhaičnim društvima to je isprva uzurpacija i porast trajne, tematski relativno nezavisne moći u određenim centrima, pri čemu se nikad pod tom sistemskom referencijom ne može okupiti i integrirati sva moć. U mjeri u kojoj se politički sistem izdvaja pokazuje se da izvan sebe ima drugu moć — najprije moć drugih društava, drugih političkih sistema, ali i moć zemljoposjeda, a kasnije prije svega financijsku moć.

Izdvajanje političke moći pod specifičnim medijskim kodom moći u povijesti je društvenog razvitka omogućilo prelaz od arhaičnih društava k visokim kulturama i ono otada predstavlja teško reverzibilnu evolutivnu tekovinu. To izdvajanje revolucioniralo je položaj moći u cjelokupnom društvu: njezinu vidljivost, njezinu simboliku (uključujući potrebu legitimiranja), njezin način funkcioniranja, njezin doseg. Ne radi se dakle samo o procesu specifikacije, o sužavanju i ograničavanju na dio danosti. Konstitucija političke moći nije relevantna samo za politiku, ona mijenja cijelo društvo. Tvorbom posebnih političkih sistema u društvu, koji se oslanjaju na posve nadmoćnu fizičku silu, postiže se doduše stanovito sistematiziranje i specifikacija svrha, a time i kompleksnija ovisnost upotrebe moći o odlučivanju, ali ne i potpuno monopoliziranje moći u ruci »države«. To ne znači samo da se mora računati na djelovanje moći *protiv* politički legitimiranih instancija odlučivanja, na koje se vrši društveni pritisak ili im se čak prijeti silom, jer se preko moći hoće utjecati na njihove odluke. Drugi i možda veći problem predstavlja volumen društvene moći koja nastaje i ostaje *izvan* svakog odnosa prema političkom sistemu — ponajprije nadasve moć u obitelji (»despocija« u istinskom smislu) i moć svećenika, zatim moć u privredi, prije svega moć vlasnika, o kojoj se u novom vijeku mnogo raspravljalo, te danas, ne na kraju, i moć koja se vrši u obrazovnom sistemu, a koja se iskazuje u odlučivanju o dodjelama statusa. Sve te pojave upućuju na pitanje o *granicama mogućnosti politiziranja moći*.²

Ponajprije, valja zamijetiti da postoji paralelan razvitak na drugim medijskim područjima i u drugim parcijalnim sistemima, koji ograničava upotrebu negativnih sankcija. Kôd ljubavi ne dopušta da se prijeti uskra-

¹ Trebalo bi razmisliti da li je to u moralnih kodova drugačije. Moralni kodovi počivaju na disjunkciji poštivanja i nepoštivanja. Poznat je barem jedan radikalni prijedlog da se poštuje prezrene — onaj Isusa Nazarećanina. Ali i tu je ostalo nejasno da li to vodi pukom obratu ili pak

ukidanju morala. No svakako se otada revolucije stiliziraju kao moralne priredbe, zato što se sa stajališta morala revolucija barem može zamisliti.

²

O tome također kod *Hellera* (1933).

čivanjem ljubavi; prijetnja već jest sâmo uskraćivanje i stoga ne daje moć. Na području privrede moć se neutralizira novcem, i to moć onoga tko posjeduje oskudne resurse: njih se može otkupiti. Koliko za njih valja platiti, samo je pitanje vlastitih resursa i racionalne kalkulacije. U poređenju s kasnoarhaičnom redistribucijom oskudnih dobara u »velikoj kući« društva, novčana privreda omogućuje jasno diferenciranje pozitivnih poticaja i negativnih sankcija, a time i diferenciranje odgovarajućih oblika utjecaja.

Međutim, upravo takvo razmišljanje pojašnjava, s jedne strane, koliko politika baš danas uzurpira funkcije raspodjele i pri tom upotrebljava čak i novac da bi neutralizirala suprotstavljene moći, te s druge strane, u kojoj mjeri u društvu postoji moć koja se ne može politizirati. Dakako: radi se uvijek o moći u strogom smislu riječi, ne o pukoj činjenici da obiteljski očevi, svećenici, vlasnici ili odgajatelji vrše određeni utjecaj obavljajući svoju funkciju.³ Radi se o tome da im njihova funkcija daje u ruke sredstva prijetnje i sankcijâ, koja mogu upotrijebiti kao osnovu moći, ali koja isto tako mogu, posredovana strukturama očekivanja, djelovati preko antipacije i time izazvati funkcionalno difuzne efekte. Društveno-strukturalni problem niukoliko ne leži samo u povremenom obaranju vladajućeg vrha političkog sistema — društva su to u pravilu lako preboljevala, jer, da bi ugrozila politički sistem, društvena moć mora postati političkom; pored toga, problem je u nemogućnosti da se moć eliminira u izvanpolitičkim interakcijama, da se druga društvena područja ograniče na čistu osobnu ljubav, racionalnu proizvodnju i čistu razmjenu, čisti obrazovni rad. Budući da izvori moći postoje u cijelom društvu, trajni politički problem nije tek samopotvrđivanje političkog sistema, nego isto tako i održavanje funkcionalne specifikacije drugih sistema kao drugih.

Ta dvostruka problematika mogućeg ugrožavanja političkog sistema kao i nemogućnosti politiziranja i funkcionalne difuzije društvene moći sama podliježe društvenoj mijeni. Oštrina i dalekosežnost problematike ovisi o daljnim faktorima i mijenjaju se s njima. Prije svega su važne funkcionalne međuzavisnosti i strukture slojevitosti. Sve veće međuzavisnosti umnožavaju društvene izvore moći koji se ne mogu kontrolirati (što ne znači bez daljega da ni ispoljavanje moći ne bi bilo moguće kontrolirati). Suzdržavanje, usporavanje ili makar samo nekooperativan, nepožrtvovan rad, koji je drugdje potreban, postaju u uvjetima visoke međuzavisnosti izvor moći prvog reda, koji ne počiva na fizičkoj sili, niti ga se fizičkom silom može suzbiti. Doduše, takva moć ostaje usko ograničena s obzirom na mogućnost generaliziranja, tematsku nezavisnost i sposobnost prijetnje; radna međuzavisnost ne može stoga biti temeljem oprečne politike. Međutim, upravo to i jest problem. Jer tako je isključeno da ta moć sama istupi sa zahtjevom da vlada. Ona u najboljem slučaju ostaje politički

3

Uostalom, neopravdanu analogiju predstavlja već i to što o ocu obitelji, vlasniku i odgajatelju govorimo kao o ulogama gospodarstva. U današnjoj obitelji (a analogno i u drugim slučajevima) vjerojatno je, primjerice, veći problem dijete koje primjenjuje prisilu prema svom notorno bespo-

moćnom »ocu-posjetiocu« (=visiting father-). Usp. Patterson, Reid (1970). Uzimajući u obzir izvođenja što slijede, valja nadodati da je prisilu djeteta vjerojatno još teže politički i pravno kontrolirati nego prisilu roditelja.

parazitarna, budući da nastoji izvući korist iz politike koja još funkcionira i time ujedno potkopava njenu sposobnost funkcioniranja. Istovremeno, takva moć tendencijski rastvara sposobnost funkcioniranja svog vlastitog područja, time što interakcijama koje se tu odvijaju nameće metaorijentaciju prema pitanjima moći, pretpostavljajući pri tom uvijek održanje sposobnosti funkcioniranja.

U društvenim formacijama starijeg tipa međuzavisnosti se preko slojevitosti bitno ograničavaju i kontroliraju na razini obitelji, statusa i uloga. Pripadnost određenom socijalnom sloju bilo je gledište koje nadilazi svaku funkcionalnu specifikaciju i kao takvo predstavljalo je temelj regulativā ponašanja specifičnih za taj sloj. Time su bile dane i nepolitičke, interakcijski djelatne kontrole moći, prije svega u višim slojevima, u kojima se tip malog društva, koje počiva na osobnim poznanstvima, mogao reproducirati na veliko društvo.

Vrlo visoke međuzavisnosti modernog društva ne mogu se, međutim, više neutralizirati na taj način — niti u slojno-specifičnim sistemima interakcije među prisutnima, niti uopće na razini statusa i uloga. Time je postalo moguće da se slojevitost kao princip i ideološki odbaci. Nerazriješeno ostaje pitanje funkcionalnih ekvivalenata, budući da se problem ne može jednostavno ukinuti smanjenjem potrebe modernog društva za integracijom. Za naš posebn problem moći koja se ne može politizirati to pitanje ostaje otvoreno. Čini se da danas međusobno konkuriraju prije svega dvije mogućnosti njegovā rješavanja, koje s opadanjem socijalne slojevitosti u građanskom društvu zadobivaju sve veće značenje i koje već jasno pokazuju simptome preopterećenosti. To su »juridifikacija« i »demokratizacija«. U prvom slučaju radi se o izvozu političke moći u interakcijske kontekste koji nisu bliski politici, u drugom slučaju o podražavanju politike na tim područjima.

Dok su u arhaičnim društvenim sistemima interakcijski motivirani pravni konflikti bili pokretač situacijskog politiziranja,⁴ nakon izdvajanja političkih sistema i nakon pozitiviranja prava, pravna je uobličena obratno postala sredstvo generaliziranja i širenja politike. Politička se moć u obliku prava gotovo može konzervirati i učiniti raspoloživom onome koji sam politički ne djeluje niti raspolaže vlastitom moći. Tako se prije svega ugovor treba pojmiti kao instrument pouzdanog korištenja neprogramirane političke moći za nepolitičke (»privatne«) svrhe.⁵ Fatalno razlikovanje privatnog i javnog prava izbrisalo je tu vezu svakog prava s politikom, iako je upravo privatno pravo prvobitno bilo *ius civilis*, dakle političko pravo. Isto tako se o pravnoj državi diskutira gotovo samo s obzirom na javno pravo. Međutim, dostupnost pravne forme u saobraćanju među privatnim licima podjednako je važno kao i pravna kontrola same političke sile. Zaogrnta u pravnu formu, politička se moć, kako je gore (u 6. točki 3. poglavlja)* pokazano, binarno shematizirana. Time je se *bez ponavljanja*

4

Tu svezu dobro prikazuje Moore (1972).

5

»Such rational-legal instruments as contract permit actors to bring power of the

established state to bear upon their private affairs«, formulira Mayhew (1971, str. 37), pozivajući se na Maxa Webera.

Usp. prijevod u *Političkoj misli*, 1—2/1980.

uvjeta njezina nastajanja može pojednostavljeno reproducirati. Za primjenu shematizma nije potrebna ponovna tvorba političke moći; dovoljno je da ona negdje, dozivljiva, postoji. Na taj način ona se može izvoziti u nepolitičke interakcijske kontekste, a da oni pri tom ne bivaju politizirani. Shematizacija tako nema samo funkciju rasterećenja u procesu reprodukcije; ona istovremeno olakšava transport medijski upravljanih motiva preko sistemskih granica i vrlo heterogenih interakcijskih polja, a komuni-kacijske medije čini kompatibilnima s visokom funkcionalnom diferencijacijom društva.⁶

U mjeri u kojoj socijalnu kontrolu posreduje pravo, a jamče je daleki posjednici moći, interakcijski sistemi mogu se osloboditi konkretno obvezujućih i time bitno krućih oblika socijalne kontrole među prisutnima. Pravo tako omogućuje relativno bezobzirno djelovanje u smislu visoko specificiranih funkcionalnih konteksta. Interakcijski sistemi mogu se onda, manje ili više isključivo, svrstati uz specifične parocijalne sisteme društva. Na tržištu se tada samo još prodaje i kupuje, istovremeno se više ne brblja niti se odgaja, traži ljubavnog partnera ili priprema slijedeće političko glasanje.

Polazeći od te teorijske pozadine, valja naglasiti važnost prava za početke novovjekovnog građanskog društva. Tek novija istraživanja i internacionalne usporedbe pokazuju da širenje politički kontroliranog prava u društvu nije nipošto samorazumljivo (iako je dakako samorazumljivo da svako društvo određene nužne funkcije vrši u obliku prava).⁷ Ni binarna mogućnost shematiziranja konfliktnih situacija prema pravdi/nepravdi, kao ni odnošenje prema dalekoj, politički uspostavljenoj moći odlučivanja, ne mogu se pretpostavljati; čak se i moral vrlo često priječi takvom pravnom odnošenju. A čini se da progresivna industrijalizacija ne ovisi nužno o tome. Da bi posredovalo diferenciranje i integraciju, društvo, umjesto za pravnim normama, može posegnuti za još nerazgrađenim strukturama slojevitosti. Stoga je teško donijeti sud o pravnoj državi kao tipu rješenja posredovanja politike i društva.

U posljednje vrijeme više se pažnje poklanja pokušaju da se isti problem razlikovanja cjelokupnog društva i političke sile riješi pomoću neke vrste lokalnog politizma specifičnog za male sisteme.⁸ Polazeći od normativno mišljenih postulata poput demokracije, participacije ili suodlučivanja, svi tipovi organizacijskih sistema, u svim funkcionalnim kontekstima, bilo da se radi o školama ili Montan-konzernima, zatvorima ili župama, bivaju suočeni sa zahtjevom da svi suodlučuju o načinu vršenja moći. Time se ideologijski potkopava diferenciranje razina društvenog

6

Drugi primjeri su: primjena logički shematiziranog znanja izvan konteksta nastajanja i nezavisno od uvjeta i interesa istraživanja; upotreba vlasništva na osnovi shematizma posjedovanja/neposjedovanja nezavisno od konteksta njegova stjecanja.

7

Usp. van der Sprenkel (1962, npr. str. 71); Cohn (1965); Hahn (1967); Kawashima (1968); Rokumoto (1972, 1973); Gessner (1974).

8

Iz jedva još pregledne literature usp. Naschold (1969), te posebno o tome Oberndörfer (1971).

sistema i pojedinačne organizacije, kao i diferenciranje područja društvenih funkcija. To je vraćanje na univerzalnost fenomena moći unutar svijeta života. Dakako, nije moguće ponovo ukinuti izdvojeni politički sistem, pa čak ni posvuda voditi malu politiku po uzoru na veliku. Međutim, izgleda da je moguće učiniti vidljivim utjecaj pozicija i funkcija koji postoji u organizacijama, kao i vezati ga unutar mreže komunikacija ili metakomunikacija o pitanjima moći. Time bi se, kako se može predvidjeti, pojačala moć sprečavanja, koja je ionako specifična za organizacije. Vjerojatnost da bi se na taj način društvo moglo promijeniti interakcijama vođenima komunikacijskim medijem moći manja je no bilo gdje drugdje. Slabosti moći u kontekstu društvene evolucije danas su očigledne. One u krajnjoj liniji proizlaze iz kompleksnosti sistema svjetskog društva. One se ogledaju u pokušaju da se komunikaciju moći zamijeni komunikacijom o moći, ali tako ne mogu biti prevladane.

Prijevod: Nenad Zakošek

Literatura

- Arrow, Kenneth J.**, 1963: *Social Choice and Individual Values*, 2. izd., New York.
- Bachelard, Gaston**, 1938: *La formation de l'esprit scientifique: Contribution à une psychanalyse de la connaissance objective*, Paris.
- Bachelard, Gaston**, 1940: *La philosophie du non: Essai d'une philosophie du nouvel esprit scientifique*, Paris.
- Bensman, Joseph, Gerver, Israel**, 1963: *Crime and Punishment in the Factory: The Function of Deviance in Maintaining the Social System*, *American Sociological Review* 28, 588—593.
- Berger, Peter L., Kellner, Hansfried**, 1965: *Die Ehe und die Konstruktion der Wirklichkeit: Eine Abhandlung zur Mikrosoziologie des Wissens*, *Soziale Welt* 16, 220—235.
- Blain, Robert R.**, 1971: *An Alternative to Parsons' Four Function Paradigm as a Basis for Developing General Sociological Theory*, *American Sociological Review* 36, 678—692.
- Blau, Peter M.**, 1962: *Operationalizing a Conceptual Scheme: The Universalism-Particularism Pattern Variable*, *American Sociological Review* 27, 159—169.
- Bucher, Rue**, 1970: *Social Process and Power in a Medical School*, u: **Mayer N. Zald** (izd.), *Power in Organizations*, Nashville Tenn., 3—48.
- Bünger, Paul**, 1946: *Quellen zur Rechtsgeschichte der T'ang-Zeit*, Peking.
- Burke, Kenneth**, 1961: *The Rhetoric of Religion*, Boston.
- Calasso, Francesco**, 1951: *I Glossatori e la teoria della sovranità*, Milano.
- Cohn, Bernard S.**, 1965: *Anthropological Notes on Disputes and Law in India*, *American Anthropologist* 67, 11, br. 6, 82—122.
- Douglas, Mary**, 1966: *Purity and Pollution: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*, London.
- Eigen, Manfred**, 1971: *Selforganization of Matter and the Evolution of Biological Macromolecules*, *Die Naturwissenschaften* 58, 465—523.

- Esmeln, Adhémar**, 1913: La maxime princeps legibus solutes est dans l'ancien droit public français, u: **Paul Vinogradoff** (izd.), *Essays in Legal History*, London, 201—214.
- Evan, William M.**, 1965: Superior-Subordinate Conflict in Research Organizations, *Administrative Science Quarterly* 10, 52—64.
- Gessner, Volkmar**, 1974: Recht und Konflikt: Eine Soziologische Untersuchung privatrechtlicher Konflikte in Mexiko, manuskript.
- Grunow, Dieter**, 1972: Ausbildung und Sozialisation in Rahmen organisationstheoretischer Personalplanung, Stuttgart.
- Günther, Gotthard**, 1959: Idee und Grundriss einer nicht-Aristotelischen Logik, sv. I, Hamburg.
- Günther, Gotthard**, 1967: Logik, Zeit, Emanation und Evolution, Köln—Opladen.
- Habermans, Jürgen, Luhmann, Niklas**, 1971: Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie — Was leistet die Systemforschung?, Frankfurt.
- Hahn, Pyong-Choom**, 1967: The Korean Political Tradition and Law, Seoul.
- Han fel Tzu**, 1964: Basic Writings (translated by Burton Watson), New York—London.
- Hejl, Peter**, 1971/72: Komplexität, Planung und Demokratie: Sozialwissenschaftliche Planungstheorien als Mittel der Komplexitätsreduktion und die Frage der Folgeprobleme, diplomski rad, Berlin.
- Heller, Herman**, 1933: Political Power, *Encyclopedia of the Social Sciences*, sv. 11, 300—305.
- Heydte, Friedrich August Freiherr von der**, 1952: Die Geburtsstunde des souveränen Staates, Regensburg.
- Holm, Kurt**, 1969: Zum Begriff der Macht, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 21, 269—288.
- Jessop, R. D.**, 1969: Exchange and Power in Structural Analysis, *The Sociological Review* 17, 415—437.
- Kahn, Robert L., Wolfe, Donald M., Quinn, Robert P., Snoek, Diedrick J.**, 1964: Organizational Stress: Studies in Role Conflict and Ambiguity, New York—London—Sydney.
- Kawashima, Takeyoshi**, 1968: The Notion of Law, Right and Social Order in Japan, u: **Charles A. Moore** (izd.), *The Status of the Individual in East and West*, Honolulu, 429—447.
- Kelly, George A.**, 1958: Man's Construction of His Alternatives, u: **Gardner Lindzey** (izd.), *Assessment of Human Motives*, New York, 33—64.
- Kelsen, Hans**, 1960: Vom Geltungsgrund des Rechts, *Festschrift Vedross*, Beč, 157—165.
- Krause, Hermann**, 1952: Kaiserreich und Rezeption, Heidelberg.
- Krysmanski, Hans Jürgen**, 1971: Soziologie des Konflikts, Reinbek.
- Kuhn, Thomas S.**, 1967: Die Struktur wissenschaftlicher Revolutionen, Frankfurt.
- Lammers, C. L.**, 1967: Power and Participation in Decisionmaking in Formal Organizations, *The American Journal of Sociology* 73, 204—216.
- Leach, Edmund R.**, 1964: Anthropological Aspects of Language: Animal Categories and Verbal Abuse, u: **Eric H. Lenneberg** (izd.), *New Directions in the Study of Language*, Cambridge Mass., 23—63.
- Lipp, Wolfgang**, 1972: Anomie, Handlungsmöglichkeit, Opportunismus: Grenzfragen der Systemtheorie, *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* 128, 344—370.
- Lovejoy, Arthur O.**, 1936: The Great Chain of Being: A Study of the History of an Idea, Cambridge Mass.
- Luhmann, Niklas**, 1969a: Legitimation durch Verfahren, Neuwied—Berlin.
- Luhmann, Niklas**, 1969b: Klassische Theorie der Macht: Kritik ihrer Prämissen, *Zeitschrift für Politik* 16, 149—170.
- Luhmann, Niklas**, 1970: Soziologische Aufklärung: Aufsätze zur Theorie sozialer Systeme, Köln—Opladen.
- Luhmann, Niklas**, 1971a: Politische Planung: Aufsätze zur Soziologie von Politik und Verwaltung, Opladen.
- Luhmann, Niklas**, 1972a: Knappheit, Geld und die bürgerliche Gesellschaft, *Jahrbuch für Sozialwissenschaften* 23, 186—210.
- Luhmann, Niklas**, 1972b: Rechtssoziologie, Reinbek.
- Luhmann, Niklas**, 1973e: Die Funktion des Rechts: Erwartungssicherung oder Verhaltenssteuerung?, manuskript, Madrid.
- Luhmann, Niklas**, 1974a: Rechtssystem und Rechtsdogmatik, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz.
- Luhmann, Niklas**, 1974b: Der politische Code: »Konservativ« und »progressiv« in systemtheoretischer Sicht, *Zeitschrift für Politik* 21, 253—271.
- Macaulay, J., Berkowitz, Leonard**, (izd.), 1970: Altruism and Helping Behavior: Social Psychological Studies of Some Antecedents and Consequences, New York—London.

- MacKay, Donald**, 1972: Formal Analysis of Communicative Processes, u: **R. A. Hinde** (izd.), *Non-verbal Communication*, Cambridge Engl., 3—25.
- Maler, Anneliese**, 1947: Diskussionen über das aktuell Unendliche in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts, *Divus Thomas* 25, 147—166, 317—337.
- Massart, Adhémar**, 1957: L'emploi, en égyptien, de deux termes opposés pour exprimer la totalité, u: *Mélanges bibliques* (svečani spis za **Andréa Roberta**), Paris, 38—46.
- Mayhew, Leon**, 1971: *Society: Institutions and Activity*, Glenview Ill.
- Mechanic, David**, 1962: Sources of Power of Lower Participants in Complex Organizations, *Administrative Science Quarterly* 7, 349—364.
- Moore, Sally F.**, 1972: Legal Liability and Evolutionary Interpretation: Some Aspects of Strict Liability, Self-help and Collective Responsibility, u: **Max Gluckman** (izd.), *The Allocation of Responsibility*, Manchester, 51—107.
- Naschold, Frieder**, 1969: *Organisation und Demokratie: Untersuchungen zum Demokratisierungspotential in komplexen Organisationen*, Stuttgart—Berlin—Köln—Mainz.
- Oberndörfer, Dieter**, 1971: Demokratisierung von Organisationen? u: **Isti** (izd.), *Systemtheorie, Systemanalyse und Entwicklungsländerforschung*, Berlin, 577—607.
- Parsons, Talcott**, 1951: *The Social System*, Glencoe Ill.
- Parsons, Talcott**, 1960: Pattern Variables Revisited, *American Sociological Review* 25, 467—483, nanovo tiskano u: **Isti**, 1967, 192—219.
- Parsons, Talcott**, 1963a: On the Concept of Political Power, *Proceedings of the American Philosophical Society* 107 (1963), 232—262, nanovo tiskano u: **Isti**, 1967, 297—354.
- Parsons, Talcott**, 1963b: On the Concept of Influence, *Public Opinion Quarterly* 27, 37—62.
- Parsons, Talcott**, 1964b: Die jüngsten Entwicklungen in der strukturell-funktionalen Theorie, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 16, 30—49.
- Parsons, Talcott**, 1967: *Sociological Theory and Modern Society*, New York.
- Parsons, Talcott**, 1968: On the Concept of Value-Commitments, *Sociological Inquiry* 38, 135—160.
- Parsons, Talcott, Bales, Robert F., Shils, Edward A.**, 1953: *Working Papers in the Theory of Action*, Glencoe Ill.
- Patterson, Gerald, Reid, John B.**, 1970: Reciprocity and Coercion: Two Facets of Social Systems, u: **Charles Neuringer, Jack L. Michael** (izd.), *Behavior Modification in Clinical Psychology*, New York, 133—177.
- Popitz, Heinrich**, 1968: *Prozesse der Machtbildung*, Tübingen.
- Quaritsch, Helmut**, 1970: *Staat und Souveränität*, Frankfurt.
- Rammstedt, Otthein**, 1973: *Aspekte zum Gewaltproblem*, manuskript (Zentrum für interdisziplinäre Forschung Bielefeld).
- Rokumoto, Kihel**, 1972, 1973: Problems and Methodology of Study of Civil Disputes, *Law in Japan* 5, 97—114, 6, 111—127.
- Rostek, Holger**, 1971: Der rechtlich unverbindliche Befehl: Ein Beitrag zur Effektivitätskontrolle des Rechts, Berlin.
- Rubington, Earl**, 1965: Organizational Strains and Key Roles, *Administrative Science Quarterly* 9, 350—369.
- Rushing, William A.**, 1962: Social Influence and the Social-Psychological Function of Deference: A Study of Psychiatric Nursing, *Social Forces* 41, 142—148.
- Schmidt, Siegfried J.**, 1973: Texttheoretische Aspekte der Negation, *Zeitschrift für germanistische Linguistik* 1, 178—208.
- Smith, M. G.**, 1960: *Government in Zazzau 1800—1950*, London—New York—Toronto.
- Sorel, Georges**, 1936: *Réflexions sur la violence*, 8. izd., Paris.
- Sprenkel, Sybille van der**, 1962: *Legal Institutions in Manchu China: A Sociological Analysis*, London.
- Stinchcombe, Arthur L.**, 1968: *Constructing Social Theories*, New York.
- Tedeschi, James T.**, 1970: Threats and Promises, u: **Paul Swingle** (izd.), *The Structure of Conflict*, New York—London, 155—199.
- Tierney, Brian**, 1962—63: »The Prince is not Bound by the Laws»: Accursius and the Origins of the Modern State, *Comparative Studies in Society and History* 5, 378—400.
- Toma Akvinski**, 1492: *Aristotelis libri actio politicorum cum Commentariis*, Rim.
- Vandermeersch, Léon**, 1965: *La formation du légisme: Recherches sur la contribution d'une philosophie politique caractéristique de la Chine ancienne*, Paris.
- Walter, Benjamin**, 1966: Internal Control Relations in Administrative Hierarchies, *Administrative Science Quarterly* 11, 179—206.

Weber, Max, 1948: *Wirtschaft und Gesellschaft*, 3. izd., Tübingen.

Weinrich, Harald, 1967: *Linguistik des Widerspruchs*, u: **To Honor Roman Jakobson**, Den Haag—Paris, 2212—2218.

Wrong, Dennis H., 1968: *Some Problems in Defining Social Power*, *American Journal of Sociology* 73, 673—681.

Yalman, Nur, 1962: *On Some Binary Categories in Sinhalese Religious Thought*, *Transactions of the New York Academy of Sciences, Ser. 2, 24, 408—420.*

Prijevod: Nenad Zakošek